

Environmentální komunikace v reálných sociálních interakcích: Aplikace obecných modelů komunikační transmise

Radek Trnka

Envigogika 2012/VII/3– Recenzované články/ Reviewed Papers

Publikováno/Published 31 12. 2012

DOI: <http://dx.doi.org/10.14712/18023061.79>

Abstrakt:

I přes to, že je v dnešní době řada informací o životním prostředí komunikována pomocí sdělovacích prostředků a internetu, při praktickém předávání informací o pro-environmentálních způsobech chování hraje stále významnou roli i osobní interakce. Tato studie si klade za cíl představit čtyři rozdílné obecné modely komunikace a tyto modely dále analyzovat vzhledem k jejich vhodnosti pro environmentální výchovu a vzdělávání. Postupně jsou stručně představeny a diskutovány tyto komunikační modely: Bühlerův model komunikace, model Chartranda a Bargha, Brunswikův model čoček a Kennyho obecný interakční model.

Klíčová slova:

Environmentální komunikace, sociální interakce, komunikační modely

Abstract:

Much environmental information is acquired via the media as well as via Internet. However, face-to-face social interactions play still an important role, especially in the case of promoting pro-environmental behavioral patterns. This study introduces four general communication models and analyzes them in relation to their suitability for use in environmental education. The models discussed and analyzed are: Bühler's communication model, the Chartrand and Bargh model, Brunswik's lens model, and the Kenny general interactional model.

Key words:

Environmental communication, social interaction, communication models

Slovo komunikace používá běžně každý z nás, nicméně, jeho význam se po podrobnějším prozkoumání už tak jednoznačný být nezdá. Na nejobecnější úrovni lze komunikaci definovat jako „proudění informací z jednoho místa do druhého“ (Vybíral, 2000, s. 17). Tato obecná definice nám ale nepostačí na to, abychom si dokázali představit, co, kdo a jak informaci vysílá, nebo přijímá. Z pohledu obecné teorie systémů jde tedy o prvky, které jsou do komunikace zapojeny. Co, nebo kdo může být účastníkem komunikace? Odpověď bude závislá na analytické úrovni (neboli perspektivě), kterou si konkrétní badatel zvolí.

Z perspektivy jednotlivého organismu / jedince si můžeme například představit komunikační přenos mezi centrální nervovou soustavou a jednotlivými orgány, tkáněmi. Před zahájením běhu vyše lidský mozek informace do svalů nohou, které se díky tomu dají do pohybu, a člověk jednoduše začne běžet. Rozličné receptory dávají zase při běhu zpětně mozku informace o kvalitě povrchu, překážkách atd. Tato komunikace se odehrává v systému lidského těla a komunikujícími jsou jednotlivé orgány, tkáně, svaly, kůže, senzorické orgány a nervová soustava.

Když se posuneme na vyšší, skupinovou analytickou úroveň, můžeme komunikaci sledovat z jiného úhlu pohledu. Představme si třídu plnou žáků, kteří se mezi sebou o přestávce baví. v této perspektivě jsou komunikujícími jednotliví členové skupiny a systémem je skupina sama. Pochopitelně, že se komunikační struktura skládá z jednotlivých komunikačních epizod, které dohromady tvoří celkovou komunikaci skupiny.

Můžeme však pokračovat i dále, na úroveň populační. Příkladem může být česká společnost. Je nad rámec této studie diskutovat ve všech detailech možnosti vymezení jednotlivých lidských populací. Je jasné, že kromě formální státní příslušnosti lze zohlednit i jiná vymežující kritéria, jako například jazyk, etnický původ, pohlaví, nadmořská výška, či městský / vesnický způsob života. Pro ilustraci se však spokojme s vymezením české společnosti jako populace žijící trvale na území České republiky s českou státní příslušností. Česká populace rovněž komunikuje, například prostřednictvím volených politiků vůči hierarchicky nadřazené instituci – Evropské unii. Ta zase, prostřednictvím svých představitelů, komunikuje směrem k české populaci.

Záměrně ponechávám stranou nejvyšší a nejnížší analytické úrovně jako planetární a vesmírnou analytickou úroveň a na straně druhé subatomovou, atomovou, molekulovou a orgánově/tkáňovou analytickou úroveň. Jistě i v těchto perspektivách lze zkoumat komunikační procesy, nicméně, teoretický rámec této studie je situován do skupinové analytické úrovně, tedy, hlavní orientace bude kladena na běžnou mezilidskou interakci „tváří v tvář“.

Mezilidská komunikace je z této perspektivy sociální akt, který může být jednosměrný, nebo se může, pokud druhá strana zpětně reaguje, rozvinout v sociální interakci (Nakonečný, 1999). Obě tyto varianty mohou v reálných situacích nastat a je třeba si uvědomit jejich rozdílnou povahu. v prvním případě se vlastně jedná o jednostranné sdělování, v druhém případě však již o vzájemnou výměnu informací.

U člověka se vyvinul zřejmě nejpropracovanější systém komunikace na planetě Zemi. Lidská řeč se často uvádí jako hlavní znak, kterým se významně lišíme od ostatních druhů savců. Právě vysoká komplexita lidské komunikace stimulovala badatele k teoretizování v oblasti obecných komunikačních modelů. Následující příspěvek je zaměřen na teoretické modely pro komunikaci člověka na úrovni běžné mezilidské interakce „tváří v tvář“. Stranou ponechávám masovou komunikaci, která vykazuje mnoho specifických aspektů.

I v době internetu a mobilních přístrojů je mnoho informací komunikováno v běžných mezilidských interakcích. Komunikace na pracovišti, s přáteli či s rodinnými příslušníky stále tvoří významnou součást naší každodenní aktivity. Stejně tak při prosazování pro-environmentálních způsobů chování se neobejdeme bez přímé komunikace „tváří v tvář“. v pedagogické praxi se často setkáváme s naléhavou výzvou „vysvětlit hlubší provázanost uvnitř komunikační interakce“. Ačkoli existuje mnoho obecných modelů mezilidské komunikace, jejich vhodnost pro environmentální výchovu a vzdělávání doposud nebyla dostatečně analyzována. Tato studie si klade za cíl představit čtyři různé obecné modely komunikace a tyto modely dále analyzovat vzhledem k jejich vhodnosti pro environmentální výchovu a vzdělávání. Níže představené modely lze aplikovat jak na oblast verbální komunikace, tak částečně i na komunikaci neverbální (např. na komunikaci prostřednictvím obličeje, viz Blažek a Trnka, 2009).

Environmentální sdělení a klasický Bühlerův model komunikace

Bühlerův model komunikace z roku 1934 obsahuje tři základní složky – symptom, symbol a signál (Bühler, 1934; Hess, Banse a Kappas, 1995). Symptom je zde chápán jako zpráva, kterou produkuje vysílatel. Symbol jako abstraktní reprezentace umožňuje příjemci rozlišit smysl sdělení. Konečný individuální význam zprávy nakonec ovlivňuje fakt, že příjemce předpokládá možné akce interakčního partnera (viz Schéma 1).

Tento model je typický svým poměrně velmi abstraktním založením. Pro studenty by mohlo být problematické zejména uchopení obecných pojmů Symptom, Symbol a Signal. Jejich překlad do češtiny, tedy symptom, symbol a signál, je částečně zavádějící, protože tato slova v českém kulturním prostředí vstupují do interakcí odlišným způsobem. Slovo symptom je používáno nejčastěji v kontextu zdravotnictví a lékařské péče a pro studenty by mohlo být obtížné osvojit si odlišný význam v rámci Bühlerova chápání komunikace. Naopak slovo signál v modelu, trochu nelogicky, vystupuje na straně příjemce (viz Schéma 1 – Receiver).

Výhoda vysoce abstraktního pojetí Bühlerova modelu vyplývá na povrch, když si uvědomíme provázanost zprávy týkající se životního prostředí a souvisejících faktorů. Na modelu lze velmi efektivně ukázat pozadí, které environmentální zprávu rámuje. Některá sdělení jsou pravými fakty, protože vysílatel má své sdělení podepřeno vlastním pozorováním či zkušeností. Tak například, vysílatel sdělení mohl osobně vidět poškozování životního prostředí – např. vypouštění chemikálií do vodního toku, neekologické spalování odpadu atd. v takovém případě je potom komunikována skutečnost, kterou vysílatel zprávy skutečně zakusil. Do komunikační výměny nicméně často vstupují pseudofakta, která jsou založena na zprostředkované informaci. Vysílatel může vyslat sdělení, které je založeno na mediálních zprávách, které jsou, ve srovnání s realitou, značně zdeformované, či častokrát zcela nepravdivé a vykonstruované (Šmíd, 2005). v takovém případě se zásadně mění povaha objektů a faktů v komunikačním přenosu, a příjemce si pak vytváří mylnou představu o environmentální realitě.

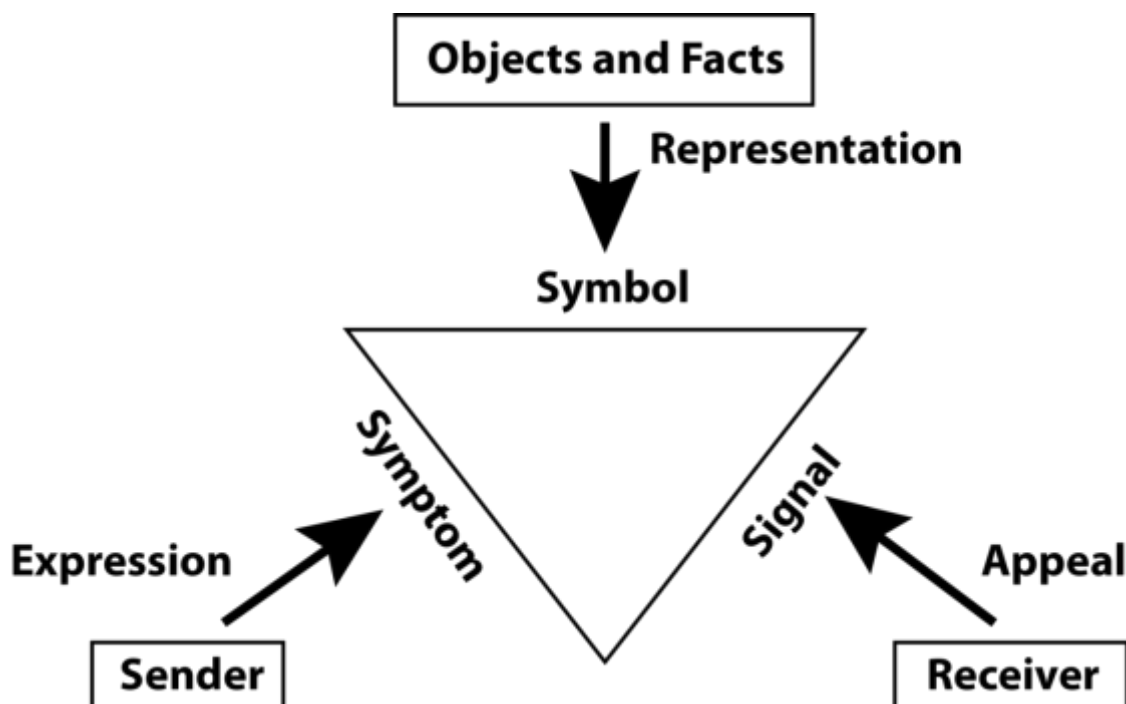

Schéma 1. Bühlerův model komunikace (Bühler, 1934).

Environmentální příčiny sociálního chování v modelu Chartranda a Bargha

Chartrand a Bargh (1999) zdůrazňují environmentální příčinu sociálního chování. Podle nich je veškeré sociální chování environmentálně podmíněno. Sociální aktér sám v procesu komunikace ze svého prostředí do komunikační události vstupuje a rovněž se přenos informace díky prostředí vůbec může uskutečnit. Tento model však popisuje pouze percepční část komunikačního přenosu. Nejprve nastává automatická percepční kategorizace a interpretace chování vysílatele signálu. Percepce dále aktivuje další mozkové zpracování, na základě kterého následuje odpovídající behaviorální reprezentace (Bargh a Chartrand, 1999; Chartrand a Bargh, 1999).

V praxi si můžeme představit situaci, že běžný občan ČR objeví v lese poblíž svého bydliště začínající nepovolenou skládku. Automaticky si tento prvek kategorizuje a další mozkové zpracování způsobí, že se rozhodne s tím něco udělat. Následnou behaviorální reprezentací může být například oslovení místní neziskové organizace zabývající se ochranou přírody, s jejíž pomocí tuto nepovolenou skládku odstraní.

Model Chartranda a Bargha (1999) popisuje pouze stranu příjemce komunikačního signálu. Ačkoliv by se dal vyložit i tak, že behaviorální reprezentace je opět vyslanou zprávou pro dalšího příjemce, nebo skupinu příjemců, nemusí tomu tak ve skutečnosti být vždy. Informace týkající se životního prostředí mají často velice citlivý charakter a mohou vyvolat i nelibou odezvu ze strany sociálního okolí vysílatele. Častokrát se proto vysílatel rozhodne nekomunikovat informaci dále, protože by se tím vystavil riziku oficiálních či neoficiálních, sankcí a behaviorální reakce tak v tomto případě neprodukuje zprávu pro dalšího příjemce. Díky tomu tento model nepostihuje celkovou komplexitu komunikační výměny a nelze jej tedy příliš doporučit pro didaktické účely v rámci environmentální výchovy a vzdělávání.

Schéma 2. Model percepční části komunikačního přenosu (Chartrand a Bargh, 1999).

Prostředí přenosu a Brunswikův model čoček

Brunswikův model čoček (Kappas, 1997) naopak již zachycuje celý přenos informace. Vnitřní stavy nebo sociální motivy vysílatele jsou kódovány jako tzv. distální indikační klíče (Distal Indicator Cues). Distální indikační klíče jsou vlastně jednotlivé informační jednotky vyslané vysílatelem a mohou být vyslány v různých komunikačních kanálech, přičemž může být vyslán i větší počet informačních jednotek v rámci jednoho kanálu. Některé z distálních indikačních klíčů jsou přijaty příjemcem. Nazývají se proximální vjemy / percepty příjemce (Proximal Percepts). Existují signály, které objektivně odrážejí vnitřní stav nebo motivaci vysílatele a přitom nejsou vnímány příjemcem (distální indikační klíč DO). Příjemci naopak používají vjemy, které nejsou vysílatelem skutečně vyslány (proximální percept Px). Tyto, takzvané artifické percepty, jsou vlastně příjemcem uměle vytvořeny na základě stereotypu nebo jednoduše – chybou příjemce. Model velice správně poukazuje na to, že jak proces kódování, tak proces dekódování je ovlivněn situačním kontextem, kulturou a vzájemnými vztahy mezi účastníky komunikace (Kappas, 1997).

Z didaktického hlediska je tento model komplexně pojatý a zachycuje velké množství faktorů. v rámci situačního kontextu je zde zahrnuta i funkce prostředí při přechodu distálních indikačních klíčů přes percepční vzdálenost od příjemce. Jsou zde také odlišeny sociální vztahy a obecné kulturní konvence. Právě některé kulturní konvence mohou negativně ovlivnit např. příjem informací o ekologicky šetrných způsobech chování. Představme si situaci, kdy vysílatel komunikuje příjemci osvětové informace týkající se třídění odpadu či šetrného hospodaření s vodou. Pokud kulturní konvence či zvyklosti nesouhlasí s vysílanou zprávou, může být informace již v momentě příjmu zabarvena tímto nesouladem a vyvolat například reakce typu: „vždyť většina lidí to dělá takhle“, „děláme to stejně, jako naši rodiče“ atd. Struktura vjemů se potom může výrazně lišit od zprávy vyslané vysílatelem, a to může významně ovlivnit celkovou efektivitu komunikace.

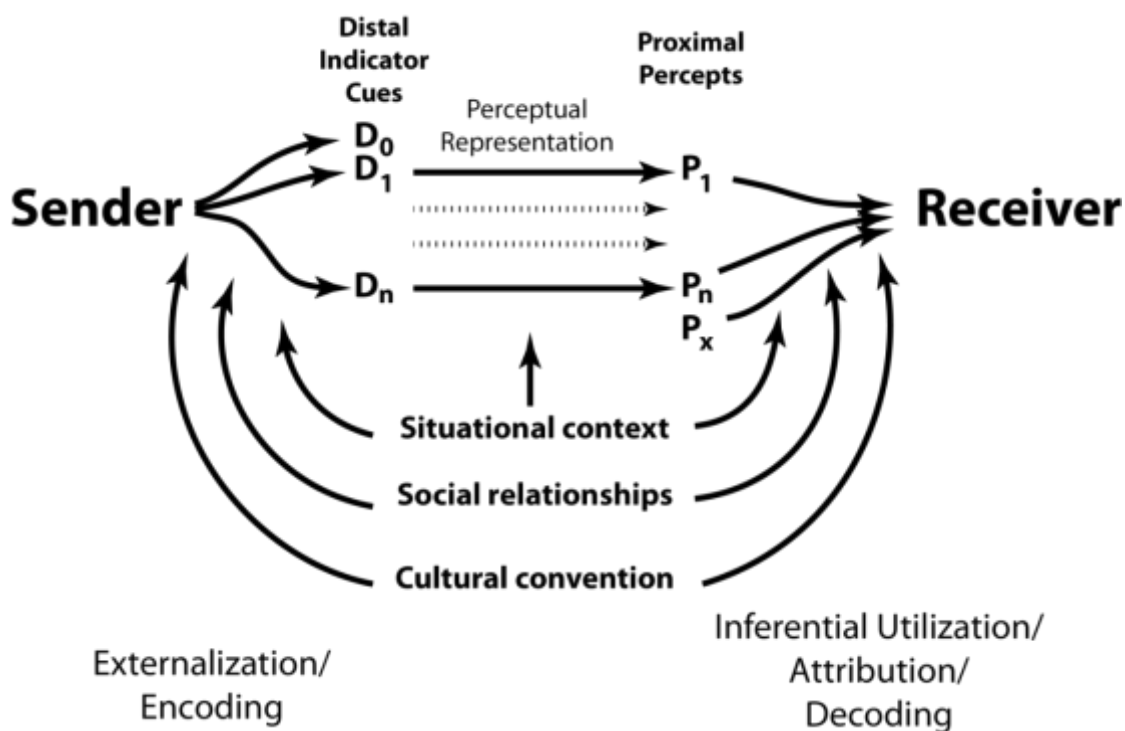

Schéma 3. Brunswikův model čóček (Kappas, 1997).

Kennyho obecný interakční model

Ve snaze umožnit kvantifikaci komunikační výměny aplikuje Buck (1983) Kennyho obecný interakční model (Kenny a Nasby, 1980; Warner, Kenny a Stoto, 1979, Buck, 1983) specificky na problém neverbální komunikace. Tento matematický model soustavy rovnic s proměnnými je obdobou teoretického modelování obvyklého např. v sociobiologii s tím rozdílem, že se zde primárně nepředpokládá využití optimalizačního přístupu a jedná se spíše o popisné zachycení komunikační výměny. Buck (1983) se domnívá, že měření pozorované komunikační přesnosti jakékoliv dyadické interakce může být rozloženo na čtyři hlavní komponenty: obecná míra komunikační přesnosti v rámci skupiny (μ), obecná vysílací přesnost vysílatele (α_i, α_j), obecná dekodovací přesnost příjemce (β_j, β_i) a specifické prvky komunikace v dyádě (γ_{ij}, γ_{ji}).

Tento model stojí nejbliže k reálné kvantifikaci, tedy k možnosti dosadit do rovnic skutečné hodnoty naměřené v empirickém výzkumu a na základě toho vypočítat skutečnou komunikační přesnost mezi účastníky komunikace. Proto by mohl být využit při výuce studentů, kteří při výkladu dobře vstřebávají obecné koeficienty a veličiny (např. obecné odvozování a důkazy při výuce matematiky). Naopak na studenty, kterým matematický přístup příliš nevyhovuje, může Kennyho obecný interakční model působit nepřehledně či nečitelně. Komplexita pojetí je v porovnání s předchozím Brunswikovým modelem čóček relativně nižší.

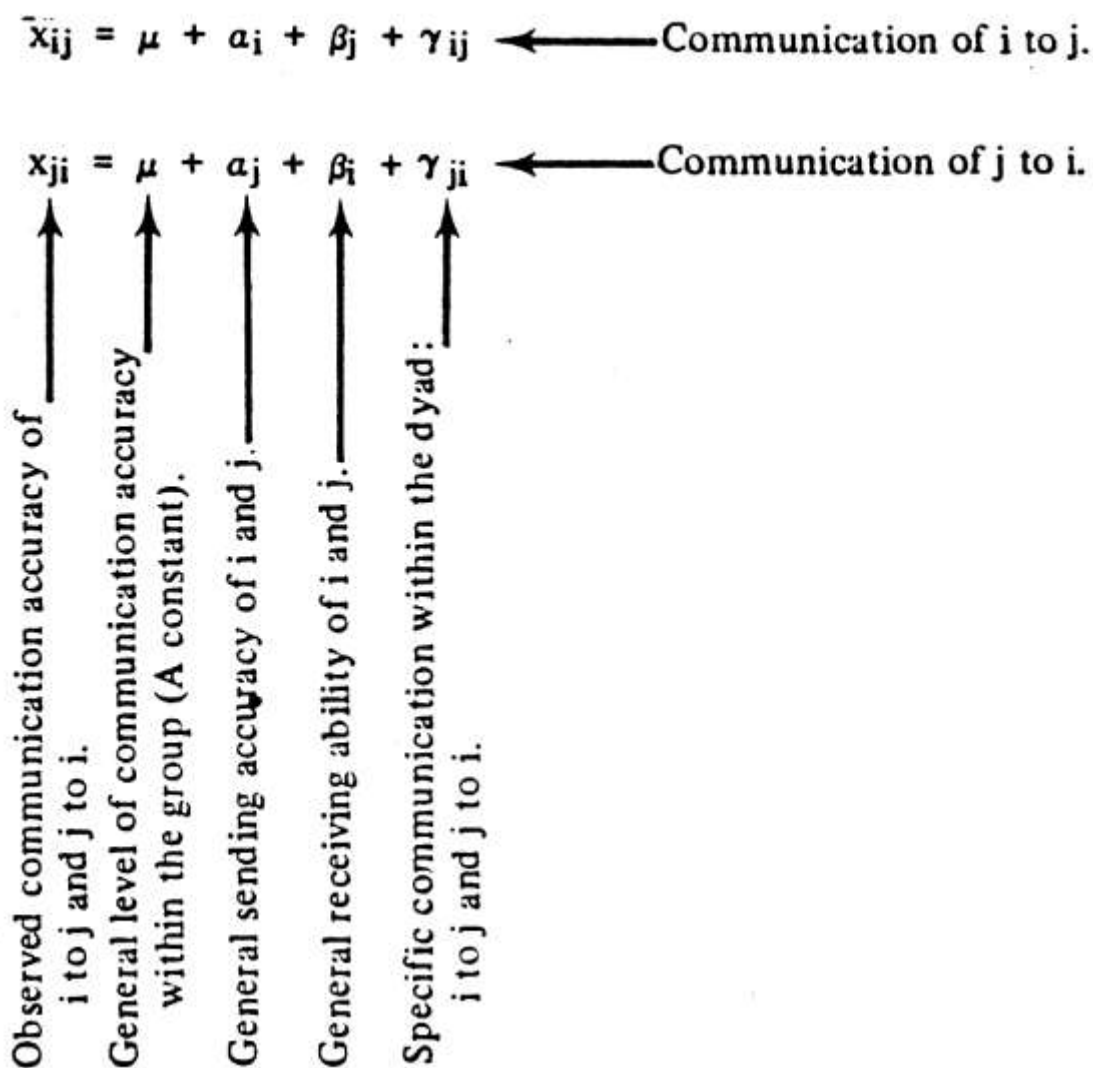

Schéma 4. Přeprocovaný Kennyho interakční model (Buck, 1983).

Diskuze

Představené modely mají různou povahu a z toho plynoucí schematické znázornění. Při environmentální výuce hraje při vstřebávání nové látky relativně velký význam i grafická forma, která vlastní výklad doprovází. Z tohoto pohledu se jeví jako nejprůhlednější Brunswikův model čoček, který svou formou dobře ilustruje reálnou komunikační situaci. Naopak Kennyho interakční model lze doporučit jen omezené skupině studentů. Bühlerův model komunikace může u studentů efektivně stimulovat rozvoj abstraktního myšlení, a proto by mohl být užitečný při výuce environmentální etiky či filozofického základu věd o životním prostředí.

Co se týká zachycení komplexity reálné komunikační výměny, vykazuje nejlepší vlastnosti Brunswikův model čoček. Zachycuje celou řadu souvisejících fenoménů a lze jej jednoduše aplikovat na konkrétní situace, např. pracovník ekologické neziskové organizace jde žádat na úřad o povolení ke stavbě kořenové čističky odpadních vod, ředitel základní školy se uchází o dotaci na zateplení budovy školy, zaměstnanec ministerstva přesvědčuje vedoucího pracovníka o zavedení systému třídění odpadu na pracovišti atd. Právě aplikací na konkrétní příklady z praxe se studentům při výuce lépe vytvoří kognitivní struktura obecného modelu. Lze také, např. pro výuku na základních školách, Brunswikův model čoček zjednodušit tak, aby nepřesahoval intelektové předpoklady studentů.

Na závěr bych rád poukázal na to, že ačkoliv Kenného obecný interakční model není optimální pro plošné využití v environmentálním vzdělávání, v některých specifických situacích může být naopak vhodnější než další uvedené modely. Myslím tím například situaci ve specializované matematické třídě, do které jsou někdy studenti cíleně vybíráni na základě lepších výsledků v testech logického myšlení. v takovém případě může být výklad s použitím matematických rovnic a koeficientů velmi vhodný. Stejně tak má Kenného obecný interakční model potenciál pro zapojení do vysokoškolské výuky složitějších ekonometrických modelů a dalších komputativních technik snažících se o komplexní zachycení environmentálních otázek.

Literatura

- Bargh, J. A., & Chartrand, T. L. (1999). The unbearable automaticity of being. *American Psychologist*, 54, 462-479.
- Blažek, V., & Trnka, R. (2009). *Lidský obličej: Vnímání tváře z pohledu kognitivních, behaviorálních a sociálních věd*. Praha: Karolinum.
- Buck, R. (1983) Nonverbal receiving ability. In I. J. Wiemann & R. Harrison (Eds.), *Nonverbal interaction* (pp. 209-242). Beverly Hills: Sage Publications.
- Bühler, K. (1934). *Sprachtheorie*. Jena: Fisher.
- Chartrand, T. L., & Bargh, J. A. (1999). The chameleon effect: The perception-behavior link and social interaction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(6), 893-910. Retrieved from <http://doi.apa.org/getdoi.cfm?doi=10.1037/0022-3514.76.6.893> <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.76.6.893> <http://pmid:10402679>
- Hess, U., Banse, R., & Kappas, A. (1995). The intensity of facial expression is determined by underlying affective state and social situation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(2), 280-288. Retrieved from <http://doi.apa.org/getdoi.cfm?doi=10.1037/0022-3514.69.2.280> <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.69.2.280>
- Kappas, A. (1997). The fascination with faces: Are they windows to our soul. *Journal of Nonverbal Behavior*, 21, 157-161.
- Kenny, D. A., & Nasby, W. (1980). Splitting the reciprocity correlation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38(2), 249-256. Retrieved from <http://content.apa.org/journals/psp/38/2/249> <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.38.2.249>
- Nakonečný, M. (1999). *Sociální psychologie*. Praha: Academia.
- Vybíral, Z. (2000). *Psychologie lidské komunikace*. Praha: Portál.

- Warner, R. M., Kenny, D. A., & Stoto, M. (1979). A new round robin analysis of variance for social interaction data. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37(10), 1742-1757. Retrieved from <http://content.apa.org/journals/psp/37/10/1742>
<http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.37.10.1742>
- Šmíd, M. (2005) Česká média 1995-2005 – léta technického pokroku a zrání. In J. JIRÁK a kol. (Ed.), *10 let v českých médiích* (pp. 23-31). Praha: Portál.

Poděkování

Na vznik této publikace byla FHS UK poskytnuta Institucionální podpora na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace (MSMT – 2012).

Ing. Radek Trnka, Ph.D.

profesní zaměření: komunikace, sociální interakce, emoční komunikace

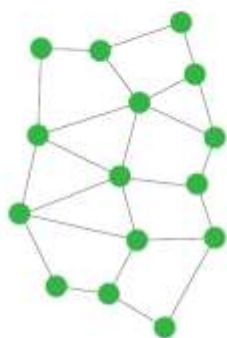
Univerzita Karlova v Praze, Fakulta humanitních studií

Pražská vysoká škola psychosociálních studií

e-mail: trnkar@volny.cz

Časopis Envigogika vydává Centrum pro otázky životního prostředí UK. Vývoj časopisu je podpořen projektem OP VK Mezioborová síť udržitelného rozvoje.

Více najdete na internetových stránkách projektu <http://mosur.czp.cuni.cz>

MOSUR

MEZIOBOROVÁ SÍŤ UDRŽITELNÉHO ROZVOJE

OP VK CZ.1.07/2.4.00/17.0130

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

UNIVERZITA KARLOVA
V PRAZE

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ